

UOT:82-09.

**XIX YÜZİL QARABAĞ ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ XALQ ŞEİRİ:
JANR VƏ ÜSLUB MÜXTƏLİFLİYİ**

*Zenfira Aslan Müzəffər qızı
Gəncə şəhər 27 Nöli məktəb lisey*

Xülasə: XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında xalq şeiri üslubunda yaranan poeziya örnəkləri Qarabağ ədəbi mühitində də özünü büruzə verməkdədir. Bəhs olunan dövrün ədəbiyyatında xalq poeziyasının müxtəlif janrlarında yaranan poetik örnəklər içərisində bayatı, qoşma, gəraylı, tənris, deyişmə, ağı, oxşama, layla, nəğmə və digər şeirlər xüsusilə diqqəti cəlb etməkdədir. Bu isə hər şeydən öncə, aşiq şeiri üslubunda yaranan poetik örnəklərin qaldırılan problemlərin sərrast ifadəsinə geniş imkanlar açması, dil sadəliyi, üslub aydınlığı üçün əlverişli olması ilə bağlıdır. Bu mənada Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir, Mir Mehdi Xəzani, Aşıq Pəri və başqa müəlliflərin yaradıcılıq örnəkləri XIX yüzildə Qarabağ ədəbi mühitində xalq şeirinin ayrıca bir istiqmət kimi mövcudluğunu şərtləndirir. Bəhs olunan dönmədə Qarabağ ədəbi mühitində xalq şeiri ənənələrinin güclənməsində Molla Pənah Vaqif yaradıcılığının təsiri mühüm rol oynamışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, XIX əsr, Qarabağ ədəbi mühiti, xalq ədəbiyyatı, janr, ənənə və novatorluq

Ключевые слова: Азербайджанская литература XIX века, литературная среда Карабаха, жанры народной литературы, жанры народной литературы, традиции и новаторство.

Key words: Azerbaijani literature, 19th century, Karabakh literary environment, folk literature, genre, tradition and innovation

Azərbaycan tarixində yeni bir mərhələ kimi dəyərləndirilən XIX yüzildə Qarabağ ədəbi mühiti özünəməxsus, bənzərsiz bir inkişaf yolu keçmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanın tarixində yaşanan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər regionun ədəbi-mədəni həyatında özünün dərin, silinməz izlərini qoymuşdur. Həmçinin Qarabağa fəaliyyət göstərən ədəbi məclislər bütövlükdə ədəbi prosesin canlanmasında müstəsna rol oynamışlar [16: 134-135].

Qeyd etmək lazımdır ki, “XIX əsr boyunca Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq yaradıcılığı, aşiq poeziyası və bunların təsiri altında yazılı ədəbiyyatda aşiq tərzii qüvvətli ədəbi cərəyan kimi inkişaf edərək geniş yayılırdı” [12, s.20-21]. Bu isə təbii olaraq yazılı ədəbiyyata güclü təsir gösərirdi. Başqa sözlə, Azərbaycan şeirində folklor motivlərinin şəkillənməsində aşiq ədəbiyyatının önəmli rol oynadığı unudulmamalıdır [5, 133]. Qarabağ ədəbi mühitində də özünü aşkar şəkildə büruzə verən bu cəhət tədricən ənənəvi klassik poeziyanın öz yerini xalq şeiri üslubunda yaranan ədəbiyyata tərk etməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin xatırladılmalıdır ki, bəhs olunan dövrdə xalq şeiri üslubuna qayıdış müstəvisində “tamamilə xalqdan, danışq dilindən alınmış, nədənsə son zamanlara qədər ədəbi dilə, yazıya düşməmiş sözlər bədii əsərlərə cəsarətlə gətirilir” [14, s.3]. Bu mənada yalnız xalq şeiri tərzində yazılan əsərlərdə deyil, divan ədəbiyyatı ənənələrinə söykənilərək qələmə alınan poetik örnəklərdə də ədəbi dilin tədricən sadələşməsi müşahidə olunmaqdadır.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrdə Qarabağ ədəbi mühitində xalq şeiri üslubuna qayıdış tənris janrına müraciət kontekstində özünü aşkar şəkildə büruzə verməkdədir. “Yaradıcı istedad, dilin inkişaf qanunauyğunluqlarını mükəmməl bilmək, janrın tələblərini hərtərəfli qorumaq bacarığı” [4, s.285] ilə müşayiət olunan tənrisin şeir türü olaraq Qarabağın bir çox şairlərinin yaradıcılığında bənzərsiz örnəkləri mövcuddur. Bu, bir tərəfdən ədəbi dilin xeyli dərəcədə sadələşməsindən, xalq şeiri üslubuna yaxınlaşmasından

qaynaqlanırsa, digər tərəfdən bədii sənətkarlıq axtarışlarının yeni məcraya yönəlməsindən irəli gəlir.

“Azərbaycan xalq ədəbiyyatının aparıcı ünsürlərindən biri” [6, 161] olan aşiq şeirinin yazılı ədəbiyyata, o cümlədən poeziyaya təsir göstərməsinin mühüm mühüm səbəblərindən biri də “şifahi aşiq poeziyasının coşqun inkişafı ilə əlaqədar idi. Bu dövrdə Qarabağda Qasım bəy Zakir, Məhəmməd bəy Aşiq, ... Aşiq Pəri, Mirzə Həsən Mirzə və başqaları Vaqifin şux və nikbin qoşmalarından ilham alaraq onun təsiri altında yazırdılar. ...Bu nöqteyi-nəzərdən ədəbiyyatşünaslarımızdan bəziləri XIX əsrin yazılı ədəbiyyatında inkişaf edən aşiq şeiri cərəyanını Vaqifin adı ilə bağlayaraq, onu Vaqif ədəbi məktəbinin davamı kimi qiymətləndirirlər” [12, s.33].

Əsərləri janr müxtəlifliyi ilə seçilən, lirikada Molla Pənah Vaqif ənənələrini davam etdirən xalq şeiri üslubunda yazıb-yaradan şairlər içərisində Qasım bəy Zakirin qoşma, gəraylı, təniz, bayatı və digər ədəbi janrlarda yazdığı əsərləri diqqəti cəlb etməkdədir. Qasım bəy Zakirin bu üslubda yazdığı şeirləri aşiq ədəbiyyatı ənənələrindən qaynaqlanmada, bu zəngin xəzinədən qida almaqdadır. Elə buna görə də şairin bəzi qoşmalarını aşiq poeziyası nümunələrindən ayırmaq mümkün deyildir:

*“Dərd bilməzlər qınar məni, heç deməz,
Dərd ilən doludur döşüm, ağlaram.
Çərxin sitəmindən, dövrün zülmündən,
Tökülür dəmbədəm yaşım, ağlaram” [19, s. 173].*

Yaxud şairin digər bir qoşmasına müraciət edək:

*“Dost yolunda cəfa çəkdim, can üztdüm,
Yetişmədim bir məkana, ay mədəd!
Sərasər əndamım mümtək əridi,
Eşq ataşi düşüb cana, ay mədəd!” [19 s.178].*

Qeyd edək ki, nümunə kimi verdiyimiz qoşmaların istər rədifləri, istər mövzuları, istərsə də dili və üslubu Azərbaycan poeziyasında mövcud olan aşiq şeirlərindən o qədər də fərqlənmir. Bu isə Qasım bəy Zakirin ruhən aşiq poeziyasına bağlılığını, onun zəngin poetik ənənələrindən bəhrələndiyini göstərir. Bu mənada onun lirik qəhrəmanları XIX əsrin ab-havasından qaynaqlanan real şəxslərdir. Başqa sözlə, *“Qasım bəy Zakirin lirikasında Azərbaycan koloriti qüvvətlidir. Şair öz ilhamını yaşadığı həyatdan, gördüyü canlı insanlardan, doğulub böyüdüüyü milli zəminədən almışdır. Onun lirikası XIX əsr Azərbaycan həyatının bir çox cəhətlərini öyrənməyə, oxucuda qabaqcıl görüşlərin, incə zövqün, gözəl hisslərin tərbiyə olunmasına kömək edir” [1, s.106].* Müəllifin lirik qəhrəmanları nə qədər romantik duyğularla yaşamış olsalar da, bir o qədər gerçək həyata bağlılıqları ilə maraq doğururlar. Ona görə də şairin məhəbbət lirikası təbiiliyi, inandırıcılığı, həyat həqiqətlərinə uyğunluğu ilə diqqəti çəkir, oxucunun qəlbini ələ alır. Başqa bir diqqəti çəkən məqam isə Qasım bəy Zakirin lirik qəhrəmanlarının sevib-seçdiyi, qəlbən, mənən bağlandığı gözəldə vəfa, etibar, sədaqət, dəyanət, həya, səmimiyyət və s. kimi müsbət mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər axtarması ilə bağlıdır:

*“Əhdi dürüst ola, iqrarı möhkəm,
Gözündən irağa düşəndə bir dəm.
Nə könlü açıla, nə ola xürrəm,
Fikri-zikri sənə sarı gərəkdir.*

*Yadlar ilə danışmaya, gülməyə,
Namüinasib yerə gedib-gəlməyə.
Hər sözü şəninə layiq bilməyə,
Namusu, qeyrəti, arı gərəkdir” [19, s.170].*

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov Qasım bəy Zakirin məhəbbət lirikasında təsvir və tərənnüm etdiyi gözəllərin həyata bağlılığına diqqəti yönəldərək yazır: “Zakirin gözəlləri əfsanəvi gözəllərlə, ayla, günəşlə, ulduzlarla, güllərlə-çiçəklərlə müqayisə edilsə də, yenə onlar XIX əsrin Azərbaycan qızlarıdır, şairlə eyni dövrün havasını udan, suyunu içən, çörəyini yeyən, danışb-gülən mehriban, abırlı-həyalı, ismətli qızlardır” [13, s. 26].

“Həqiqi lirik şair kimi xalqın gözəllik anlayışını, qənaətini, hissini, həyəcanını onun dilinə çevirən” [15, s.589] Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığından təsirlənən Qasım bəy Zakirin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərində pak, təmiz məhəbbətin tərənnümü ilə yanaşı, vəfa, etibar, sədaqət kimi mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər bədii təcəssümünü tapmışdır. Şair bəzən könül verdiyi gözəlin əxlaqi keyfiyyətlərini də sadalamağı məqsəduyğun hesab edir. O, həmçinin gözəlin zahiri əlamətlərini, gözəllik üçün vacib olan şərtləri də unutmur.

Məsələn:

*“Həqdi gözəl çoxdu cahan içində,
Gözəldə bir neçə nişanə gərək.
Əvvəl aşiqinə mehriban ola,
Ondan qeyrilərə biganə gərək.*

*Gözəlin büllur tək gərək bədəni,
Eyləyə özünə heyran görəni.
Yarlı-yaraşlıq boyu, bədəni,
Nə uzun, nə gödək, miyanə gərək” [19, s. 224].*

Qasım bəy Zakirin məhəbbət poeziyasının özünəməxsus, bənzərsiz çalarları vardır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində daha çox satirik şeirləri ilə tanınan şairin məhəbbət mövzusunda qələmə aldığı poetik örnəklər xalq poeziyası üslubunun poetik imkanlarını üzə çıxarmaqdadır. Zakirin məhəbbət poeziyası aşkar şəkildə göstərir ki, “...*bu əsərlərin müəllifi Vaqifin ədəbi irsi ilə, XVIII əsr Azərbaycan şeirinin zirvəsini təşkil edən Vaqif yaradıcılığı ilə dərindən tanışdır. Bunu hər iki sənətkarın üslub yaxınlığı, ədəbi məktəb yaxınlığı da təsdiq edir*” [7, s.40]. Bununla yanaşı, digər bir məqama da diqqət yetirilməsinə ehtiyac duyulmaqdadır.

Qeyd edək ki, XIX əsr Azərbaycan poeziyasında “*Məhəbbət mövzusunə həsr olunmuş şeirlərdə cismani ehtiras, mücərrəd ilahi eşqdən uzaq, ancaq həyatla bağlı həqiqi insanın təmiz və dərin məhəbbəti tərənnüm olunur. Burada məhəbbətin ilahiləşdirilməsinə, onun qeyri-real və mücərrəd şəkildə verilməsinə təsadüf edilmir. Həyat bu şeirlərdə əsla təhrif edilmir: insan surətləri, onların daxili aləmi, hiss və həyəcanları, gözəlin təsviri və s. doğru, həyatda olduğu kimi, öz təbii halında təsvir olunur*” [12, s.36]. Bu cəhət Qasım bəy Zakirin məhəbbət lirikasında da özünü aşkar şəkildə büruzə verən poetik özəlliklərdən biri kimi diqqəti cəlb edir. Şairin əsərlərini sözün həqiqi mənasında dillər əzbərinə çevirən, geniş oxucu kütləsinə sevdiren amillərdən biri də məhz burdan qaynaqlanır.

“*Aşıq şeiri tərzində yazan şairlər şifahi aşıq şeirinin prinsiplərinə riayət edərək sadə, aydın dildə, heca vəznində, ahəngdar və təbii şəkildə yazmağa çalışırdılar. Bu şairlər bir tərəfdən xalq ədəbiyyatının tükənməz xəzinəsindən, canlı danışq dilindən, atalar sözlərindən istifadə edərək aşıq şeirinə uyğun yeni təşbeh, istiarə, epitet yaradır, digər tərəfdən isə klassik*

ədəbiyyatdakı fars və ərəb tərkiblərini azərbaycancaya tərcümə edirdilər” [12, s.34-35].

Qasım bəy Zakirin xalq şeiri üslubunda qələmə aldığı yaradıcılıq nümunələri fərqli poetik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Şairin qoşma, gəraylı, bayatı və digər janrlarda yazdığı mənzumələri dilinin sadəliyi, üslubunun əlvanlığı ilə maraq doğurur.

Qasım bəy Zakirin qoşmaları içərisində “Durnalar” əsəri xüsusi yer tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında durnalara xeyli sayda şeir həsr edilmişdir. Bu şeirlərdə hicran dərdi, vətən həsrəti, ictimai dərd və ağrılar ifadə edilmişdir. Durnalara həsr edilən şeirlər içərisində Qasım bəy Zakirin əsəri özünün dərin məzmunu, ictimai siqleti, bədii kamilliyi ilə seçilir. Qeyd edək ki, Qasım bəy Zakirin “Durnalar”ı Molla Pənah Vaqif və Molla Vəli Vidadinin eyni adlı şeirinin təsiri ilə yazılsa da, bu əsər özünün orijinallığı, bənzərsizliyi ilə diqqəti cəlb edir. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, Qasım bəy Zakirin “Durnalar” şeirində sürgündə yaşayan, doğma yurd-yuvasından uzaq olan şairin şəxsi həyəcanları da yer almışdır.

*“Bir saat havada qanad saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlibsiz,
Qaqıl-daşa-qaqıl-daşa, durnalar”* [19, s.167].

Onu da xatırladaq ki, bəzi tədqiqatlarda Qasım bəy Zakirin “Durnalar” şeirinin bədbin ruhuna görə daha çox Molla Vəli Vidadinin eyniadlı əsərinə bənzədiyi qeyd olunmuşdur [13, s.134]. Şübhəsiz ki, bu mülahizələrdə həqiqət olduğu da nəzərdən qaçırılmamalıdır. Çünki Qasım bəy Zakirin “Durnalar” əsəri şairin həyatının ağır-acılı günlərinin canlı bədii ifadəsi olduğu üçün şeir kədərli motivlərlə müşayiət olunmaqdadır.

Başqa bir diqqəti cəlb edən məqam isə Qasım bəy Zakirin “Durnalar” şeiri məzmun və mündəricə etibarilə dərin ictimai tutuma malik olması ilə səciyyələnir. Bu şeirdə şair özünün vətəndən uzaqlarda keçən günlərinin onun daxili dünyasında yaratdığı kədər, ağrı və iztirabları əks etdirməyə çalışmışdır. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, şeirdə qaldırılan problemlər həmin dövərdə eyni mövzuda yazılmış digər əsərlərdən fərqli olaraq mücərrəd səciyyə daşımır, daha çox konkret hadisə və əhvalatlardan qaynaqlanır.

*“Laçın yatağıdır bizim məkanlar,
Yavaş-yavaş gedin, səsiniz anlar.
Qorxuram toxuna ötən zamanlar,
Sürbəniz dağılıb çaşa, durnalar”* [19, s.168].

Professor Kamran Məmmədov “Durnalar” qoşması ilə bağlı qənaətlərini ümumiləşdirərək yazır: *“Durnalar” şeirində ictimai məzmun daha güclüdür. Bu şeir Zakir yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Şair onu Bakıda sürgündə olarkən yazmışdır. Doğma yurdundan ayrı düşmüş şair daim nəzarət altında həyat keçirdiyi üçün dərini durnalara söyləyir, onlardan imdad gözləyir və yaşadığı ağır zamanənəi eyhamla tənqid edir*” [19, s.8].

Qasım bəy Zakirin gəraylıları da onun yaradıcılığının maraqlı nümunələrindəndir. *“Zakirin gəraylıları ruh, məzmun etibarilə şifahi xalq ədəbiyyatına o qədər yaxındır ki, bunların möhürbəndi olmasa, xalq yaradıcılığı nümunələrindən ayırmaq çətin olar”* [19, s. 8]. Şübhəsiz ki, tədqiqatçının qənaətləri ilə razılaşmamaq çətinidir. Həqiqətən də, şairin gəraylıları yalnız “ruh, məzmun etibarilə” deyil, həmçinin dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından xalq yaradıcılığı nümunələrinə son dərəcə yaxındır. Məsələn:

*“Bilməm, nəcin ölməyirəm,
Bərkiyibdir üzüm sənsiz.
Həq bilir ki, öz işimə,
Təəccübəm özüm sənsiz”* [19, s.238].

Yaxud:

*“Neyləmişəm, incimisen,
Yenə, ey gülbədən məndən.
Zahirən, vardır təzədən,
Sənə bir söz deyən məndən”* [19, s.245].

Yaxud şairin məhəbbət mövzusunda qələmə aldığı “Göyçəksən” rədifli digər bir gəraylıya diqqət yetirək. Burada da təxminən eyni motiv, eyni poetik ahəng duyulmaqdadır:

*“Gözəl çox olur, sevdiyim,
Sən nə ziyadə göyçəksən.
Zikri-ləbin dəhanımı,
Gətirir dadə, göyçəksən.*

*Söylədi behiştədən gələn,
Sənin tək yoxdu müstəhsən,
Əvvəl elə bilirdim mən,
Bizim aradə göyçəksən”* [19, s.243].

Bütövlükdə Qasım bəy Zakirin gəraylıları özünəməxsus, bənzərsiz janr çalarları ilə diqqəti cəlb etməkdədir. İlk öncə, şairin gəraylıları xalq şeiri üslubundan qaynaqlanmasına baxmayaraq, dil-üslub, söz sırası, yazı tərz, ahəngdarlıq və axıcılıq baxımından özündən əvvəlki şairlərin yaradıcılığında təsadüf olunan müvafiq nümunələrdən xeyli dərəcədə fərqlənməkdədir. Zakirin gəraylılarının düşündürücü məna və məzmununa malik olduğunun da göstərilməsinə ehtiyac vardır.

“Keçdi növbəti-zimistan” gəraylısında şair janrın dəyərli, bənzərsiz, bədii cəhətdən kamil örnəklərindən birini yaratmışdır. Gəraylıda şair baharın gəlişi ilə təbiətin dəyişməsinə və bu dəyişmənin onun daxili-mənəvi dünyasında yaratdığı təlatümü əks etdirə bilmişdir.

*“Keçdi növbəti-zimistan,
Yenə fəsli-bahar oldu.
Əndəlibi-binəvanın,
Sənəti ahü-zar oldu.*

*Əmr olundu, abi-nisyan,
Cansızlara bəxş edə can,
Yenə təzələndi dövrən,
Nə gözəl ruzigar oldu”* [19, s. 241].

Qeyd edək ki, “Keçdi növbəti-zimistan” gəraylısının sonunda şair oyanmış, canlanmış, yaşıllığa bürünmüş təbiətlə özünün yatmış daxili dünyası arasında kontrastın olduğuna diqqəti çəkmişdir. Müəllif təbiətin hər guşəsində baharın tərəvəti duyulduğu, “bütün yatanların bidar olduğu” halda, onun eşqlə çırpınan ürəyində hələ də “zimistanın” hökm sürməsinə təsvir etməklə yaşanan kontrastın reallığını, inandırıcılığını təmin etmişdir.

*Əlac oldu hər bimarə,
Tapıldı dərdinə çarə,
Elə həsrət qalan yarə,
Zakiri-dilfıkar oldu* [19, s.242].

Qasım bəy Zakir haqqında ciddi araşdırmaların müəllifi, filologiya üzrə elmlər doktoru Rəqub Kərimov onun indiyədək çap olunmamış xeyli şeirlərini üzə çıxararaq elmi dövriyyəyə daxil etmişdir [9, s.188-230].

XIX əsrdə Qarabağ ədəbi mühitində xalq şeiri üslubunda yazıb-yaradan sənətkarlardan biri də Baba bəy Şakirdir. “*Qarabağın Cavanşir eilindən, Qarabağ xanlığının binasını qoyan Pənah xanın nəslindən*” [11, s.68] olan şairin özünəməxsus poetik üslubda qələmə aldığı şeirləri bəhs olunan dövrün dəyərli nümunələri kimi səciyyələndirilməkdədir. Şairin “Ay mədəd”, “Dönüb”, “Üstünə”, “Ərz elə” kimi qoşmaları, “Gəlməz” rədifli gəraylısı xalq şeiri üslubunun qiymətli nümunələrindəndir. Lakin Baba bəy Şakirin yaradıcılıq irsi kifayət qədər araşdırılmadığı üçün ədəbiyyatşünaslıqda onun haqqında dolğun elmi təsəvvür əldə etmək mümkün deyildir. Qasım bəy Zakirin “Ay mədəd” rədifli qoşmasından təsirlənilərək yazılan eyniadlı şeirdə şair dövrünün ictimai problemlərinə diqqət yetirərək poetik düşüncələrini aşağıdakı kimi ifadə edir:

*“Mürdi-ruhum təndə durmaz, dövr edər,
Yenə canan düşdü yada, ay mədəd!
Qərib ölkə, baş yastıqda, göz yolda,
Kimim var ki, yetə dada, ay mədəd!”*

*Diyari-qüribətdə mən bəxti qarə,
Bir dərdə düşmüşəm, bulunmaz çarə,
Bilsəm badi-səba yetirər yarə,
Çəkəram bir qəlbi səda, ay mədəd!”* [17, s.31].

Baba bəy Şakirin “Gəlməz” rədifli gəraylısı məhəbbət mövzusunda yazılmışdır. Aydın, sadə, axıcı bir dillə qələmə alınmış gəraylıda müəllif lirik qəhrəmanın təmsalında saf, təmiz məhəbbətin bütün mənəvi dəyərlərdən üstün olduğuna diqqəti çəkmişdir.

*“Nə müddətədi o biilqar,
Mənimlə göz-gözə gəlməz.
Boş, bihudə sözdən ötrü,
Yar yarınnan sözə gəlməz.”*

*Eşqinə can verə-verə,
Müştaq idim o dilbərə.
Tor qurmuşam nahaq yerə,
Ahu olub düzə gəlməz”* [17, s.51].

Bəlli olduğu kimi, orta çağ Azərbaycan poeziyasında “...gözəllik və məhəbbət anlayışları insanın kamilliyini əsaslandıran şərtlər kimi, onun ayrılmaz tərkib hissəsi, məzmunu kimi qiymətləndirilmişdir” [18, s.92]. Molla Pənah Vəqif və Molla Vəli Vidadidən başlayaraq sonrakı dövrün ədəbiyyatında, xüsusilə XIX yüzildə milli poeziyada, o cümlədən Qarabağ ədəbi mühitində meydana gələn poetik nümunələrdə isə gözəllik və məhəbbət anlayışları real, gerçək dünyadan qaynaqlanan cizgilərlə müşayiət olunur. Bu mənada

yaradıcılığında xalq şeiri üslubuna xüsusi diqqət yetirən Mir Mehdi Xəzaninin bayatı, qoşma, gəraylı və tapmacaları özünəməxsusluğu, orijinallığı ilə maraq doğurur.

*“Oleydi tayca malın,
Soltanca, bəycə malın
Aya göz necə baxsın,
Görməsə ay camalın”* [8, s.98].

Yaxud:

*“Əzizim kimə gedim?
Kimim var, kimə gedim?
Məni dərdə sən saldın,
Dərmana kimə gedim?”* [8, s.100].

Yaxud da:

*“Aşiq minayə gələ,
Qurban minayə gələ
Mən səndən al çəkmərəm,
Göydən min ayə gələ”* [8, s.102].

Mir Mehdi Xəzaninin qoşma və gəraylıları da məzmun-mündəricə və dil-üslub yeniliyi baxımından maraq doğurmaqdadır. Qeyd edək ki, şair qoşma və gəraylılarında Molla Pənah Vaqif ənənələrini davam etdirmiş, onun kimi sadə, aydın bir üslubda yazıb-yaratmağa çalışmışdır. Məhz bu cəhət müəllifin əsərlərinin oxunaqlılığını, axıcılığını, üslub ahəngdarlığını təmin etmişdir. Şairin “Ey dilbər” rədifli gəraylısı bu baxımdan səciyyəvidir:

*“Mən sənin dərdi-əşqindən,
Yetmişəm cana, ey dilbər.
Əlif qəddim fərağından,
Dönüb kəmana, ey dilbər.*

*Eşqimin yox intəhası,
Xubların olmaz vəfası
Məni zülfün təmənnası
Edib divanə, ey dilbər”* [8, s.96].

XIX əsrdə Qarabağda xalq şeiri üslubunda yazıb-yaradan iki şairənin – Ağabəyim ağanın və Aşiq Pərinin yaradıcılığı özünəməxsusluğu ilə maraq doğurur. Onların sadə, anlaşıqlı, təmiz ana dilində yazmış olduğu şeirləri poeziyanın xalq kütlələri arasında yayılmasında mühüm rol oynamışdır.

Aşiq Pərinin zəngin poetik yaradıcılığı günümüze qədər tam şəkildə gəlib çatmadığından, itib-batdığından onun milli ədəbiyyat tarixindəki mövqeyi yetərincə dəyərləndirilməmişdir. Müəllifin “Eylədin”, “Qara baxtım”, “Qara olsun”, “Olduğum”, “Döndüm” rədifli gəraylıları, “Gəlib”, “Gəlmişəm”, “Ola”, “Oynaşır”, “Sənin”, “Neylədin?” rədifli qoşmaları, həmçinin Cəfərqulu xan Nəva, Məhəmməd bəy Aşiq, Mirzəcan Mədətov və başqaları ilə deyişmələri ədəbiyyat tarixində məşhurdur.

Aşiq Pərinin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirləri şairin daxili-mənəvi dünyasının zənginliklərinin ifadə olunması baxımından diqqəti çəkir. Müəllifin bu mövzuda şeirlərinin mühüm bir qismi müasirlərinə mənzum məktub şəklində qələmə aldığından orijinallığı, bənzərsizliyi ilə maraq doğurur.

*“Mən Pəriyəm, eşqə zaram, neyləyim,
Dərdi-dildən xəbərdaram, neyləyim,
Burdan ora intizaram, neyləyim,
Şəfalansın nuri vüsalın sənini” [2, s.55].*

Aşır Pərinin “Qara baxtım” rədifli gəraylısında zamanədən şikayət motivləri qabarıq şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır. Şeirdə şairin şəxsi taleyindən qaynaqlanan məqamlar müəyyən qədər duyulsa da, lakin bütövlükdə bədii mətnin alt qatında ictimai dərd və ağrılar yer almaqdadır.

*“Nə müddətdir bu qəflətdən,
Oyanmırsan, qara baxtım.
Çəkdirdiyin əziyyətdən,
Usanmırsan qara baxtım” [2, s.57].*

Görkəmli ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində Aşır Pərinin həyat və yaradıcılığından ayrıca bəhs etmiş, onun poetik istedadını yüksək qiymətləndirmişdir: *“Aşır Pəri öz müasirləri beynində ən istəkli, əzizə və möhtərəmə bi övrət imiş. Onun vətəni-əslisi Qarabağ xanlığına mütəəlliq Cəbrayıl uyezində Dizaq mahalında Maralyan qəryəsidir. ...Zəmani ki, onun namü-şöhrəti artıb hər yana dağılır, talibi-didarı çox olur. Aşır Pəri Maralyandan köçüb Şuşa şəhərinə gəlir və burada onun hörməti və izzəti şüəra və əyani-dövlət arasında daha da çıxalır” [10, s.311].* Firidun bəy Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı araşdırmasında Aşır Pərinin biroqrafiyası və yaradıcılıq yolu haqqında verdiyi yığcam məlumat onun XIX yüzildə Qarabağ ədəbi mühitində sayılıb-seçilən müəlliflərdən biri olduğunu göstərməkdədir.

Son illərdə Aşır Pəri haqqında xeyli tədqiqat əsərləri yaranmışdır. Bunların içərisində araşdırmaçı-publisist Əlisahib Əroğulun “Aşır Pəri: həyatı, mühiti və sənəti” [3] adlı monoqrafiyası daha çox diqqəti çəkir. Bəhs olunan araşdırmada şairin bioqrafiyası və yaradıcılıq yolu Qarabağ ədəbi mühiti kontekstində sistemli şəkildə təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi [3 cildə]. (XIX əsrin əvvəllərindən 1917-ci ilə qədər), – Bakı: Azərb.SSR EA nəşriyyatı, – c.2. – 1960. – 905 s.
2. Azərbaycanın aşır və şair qadınları. Tərtib edəni Ə.Cəfərzadə – Bakı: Gənclik, – 1991.– 228 s.
3. Əroğul Əlisahib. Aşır Pəri: həyatı, mühiti və sənəti, Bakı: Şərq-Qərb, 2014, –199 s.
4. Hacıyev Abbas. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları, Bakı: Zaman, –1999.– 420 s.
5. Hasankızı Almaz. Mühacəretedəki araşdırmalara konu olan folklorik eserlər, Türk Dünyası Araşdırmaları dergisi, Sayı 189, İstanbul: 2010, s.127-133
6. Hasankızı Almaz. Azərbaycan’ın Sürgün Aydınlarının Kadın Aşıqlarla İlgili Araşdırmaları, Türk Dünyası Araşdırmaları dergisi, Sayı 199, İstanbul: 2012, s.161-170
7. Hüseynov Süleyman. Qasım bəy Zakir, Bakı: Yazıçı, – 2010.– 344 s.
8. Xəzani Mir Mehdi. Əsərləri, Bakı: Azərnəşr, – 1989.– 128 s.
9. Kərimov Rəqub. Qasım bəy Zakir və müasirləri, Bakı: Elm və təhsil, –2013.– 252 s.
10. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı: [2 cildə] / I cild, Bakı: Avrasiya-Press, – c.1. – 2005.– 560 s.
11. Qasımsadə Feyzulla. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair tədqiqlər, Bakı: API nəşriyyatı, – 1960. – 160 s.

12. Qasımzadə Feyzulla. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı: Maarif, – 1974. – 488 s.
13. Məmmədov Kamran. Qasım bəy Zakir, Bakı: Gənclik, – 1985.– 232 s.
14. Mir Cəlal. Klassiklər və müasirlər, Bakı: Azərnəşr, – 1973.– 296 s.
15. Səfərli Əlyar. Yusifli Xəlil. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı: Ozan, – 1998.– 632 s.
16. Sultanlı Vaqif. Azərbaycan ədəbi tənqidi, Bakı: Nurlar, 2019, 312 s.
17. Şakir Baba bəy. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Yazıçı, – 1985.– 69 s.
18. Vəliyev İsmayıl. İnsan: həyatda və sənətdə, Bakı: Günəş, –1998.– 256 s.
19. Zakir Qasım bəy. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Avrasiya – Press, –2005.– 400 s.

ЖАНРОВО-СТИЛЕВОЕ РАЗНООБРАЗИЕ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ В КАРАБАГСКОЙ БЫТОВОЙ СРЕДЕ XIX ВЕКА

Зенфира Аслан Музаффер кызы

Резюме

Народные поэтические формы, возникающие в азербайджанской литературе XIX века находят отражение и в литературной среде Гарабаха. Такие поэтические образцы как баяты ,гошма , теджнис дейишме,ахы, охшама ,лайла ,песни и другие поэтические формы отражают данный период. Это явление проявляется прежде всего в поэтических образцах ашугской поэзии. Проблемы раскрываются в свободной форме, имеют широкий доступ к простоте разговорной речи. В этом и проявляется ясность поэтической формы. Творчество Гасым бека Закира ,Баба бека Шакира, Мир Мехти Хазани ,ашуга Пери и других является образцами народной поэзии литературной среды Гарабаха . Поэзия данного периода является отдельной ветвью народной поэзии.Роль Молла Панаха Вагифа неопределима в становлении литературной среды Карабаха.

FOLK POETRY IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF GARABAKH IN THE XIX CENTURY: GENRE AND STYLE DIVERSITY

Zenfira Aslan Muzaffar

Summary

Examples of poetry in the style of folk poetry in the Azerbaijani literature in the 19th century are also manifested in the literary environment of Karabakh. In the literature of the period in question, among the poetic examples that appeared in various genres of folk poetry, bayati, goshma, garayli, tajnis, diyishme, aghi, okhshama, laila, nagma and other poems attract special attention. First of all, this is due to the fact that the poetic examples created in the style of ashug poetry open wide opportunities for the precise expression of the raised problems, and are favorable for the simplicity of the language and the clarity of the style. In this sense, the creative examples of Gasim bey Zakir, Baba bey Shakir, Mir Mehdi Khazani, Ashiq Pari and other authors determine the existence of folk poetry as a separate direction in the literary environment of Karabakh in the 19th century. The influence of Molla Panah Vagif's creativity played an important role in the strengthening of folk poetry traditions in the literary environment of Karabakh during the mentioned period.

Rəyçi prof. . Vaqif Sultanlı

Məktəbi pedaqoji şurasının 31 yanvar 2024-cü il tarixli iclasın 04 sayılı protokolu

Daxil olduğu tarix 02 fevral 2024-cü il